

Textens transformering

– om varför vi lever i en brytningstid

Livet i den gutenbergska galaxen, som mediaforskaren Marshall McLuhan kallat den,¹ eller den gutenbergska parentes, ett begrepp tillskrivet den danske professorn L.O. Sauerberg, var en tid då författare och verk var entydiga begrepp, då original var något som kunde användas om text, inte bara om den fysiska texten, utan också dess innehåll. Originalen var i denna kultur per definition mer värt än kopian, trycket, imitationen eller pastischen. Postmoderna filosofer och konstnärer problematiserade detta på allvar först efter den identitetskris de stora världskrigen framkallat i den västerländska kulturen. Fortfarande fungerar ändå till exempel vårt arkivväsende helt utgående från denna logik, i motsats till moderna kritiska texteditioner, där man närmar sig texterna och skrivhandlingen som processer, där versioner inte kan rangordnas.

Under den tryckta textens era var det enkelt att jämföra texter och man lyckades inom den mognande bokbranschen lansera upphovsrätten för författare. I början gällde den endast några år, så att upphovsmannen kunde få en skälig ersättning för sitt arbete. Mecenaternas betydelse minskade; det borgerliga samhället trodde på individens arbetsinsats och på det skapande geniet, som så gott som ur intet med sin egen tankes kraft kunde upptäcka stora sanningar om världen och människan. Till detta hörde också den ökade betydelsen av ”originalen” eller ”originaltexten”, något som förut inte varit särskilt relevant. Handskrivna texter och gamla manuskript var aldrig fullständigt identiska, men tryckkonsten skapade en illusion om en originaltext, en text som

skapats och auktoriserats av en enda individ. Auktoritet och expertis blev något som också kunde erhållas genom en kontrollerad (ut)bildning, som i ett gammalt korporativt system.

Den digitala textens särdrag

I dag har det vid sidan av den tryckta texten uppkommit en digital textmassa som dessutom växer närmast exponentiellt. Webben i sig själv är oöverskådlig, ingen vet exakt hur den ser ut eller är strukturerad. Luke Tredinnick har skrivit insiktsfullt om vad detta innebär för kulturen. Det är fler människor än någonsin förut som producerar text och som också lägger ut text på nätet.² I och med att textmängderna ökat lavinartat och publiceringen är möjlig för så många människor har den kulturella mekanismen kring publicering och konsumtion av text förändrats. Som Clay Shirky uttryckt det: förr gällde ”gallra först, publicera sedan”, som nu har ersatts av ”publicera först, gallra sedan”.³ Det är lätt att himla sig över alla för en själv meningslösa bloggar, men som Shirky påpekar, är de knappast meningslösa för dem som skriver dem och många har ändå sina nischade läsare, som kanske bara är deras närmaste vänner.

Webben förändras också hela tiden och man räknar sällan med att något finns där för evigt. Den digitala texten är föränderlig och den blir per definition

¹ Marshall McLuhan. *Gutenberggalaxen. Den typografiska människans uppkomst* (Stockholm 1969).

² Luke Tredinnick: *Digital Information Culture: The individual and society in the digital age*. Chadnos, 2008. s. 59.

³ Clay Shirky: *Here comes everybody. How change happens when people come together*. (London 2009) s. 96-108.

aldrig färdig, det finns varken original, kopior eller slutgiltiga versioner. Både medier och programvara föråldras och information blir ofta otillgänglig av sådana orsaker. Den digitala texten är av en efemär karaktär; den är instabil och undflyende. I detta läge försvinner också den tydliga roll upphovsmannen haft i vår kultur sedan romantiken. Det finns mycket text i dag vars upphovsman man inte känner till, eller som har flera upphovsmän. Eftersom en text kan leva och ständigt förändras, vilket i många fall är en bra sak – jämför bara ett tryckt uppslagsverk med ett på webben – fördunklas betydelseerna av upphov och texten börjar leva ett eget liv. Roland Barthes utrop om att upphovsmannen är död har blivit ännu tydligare i den digitala världen. Trots allt behövs ändå människor för att skapa nytt och stå för kreativitet och innovationer.

Dolda begränsningar

Man kunde lätt tänka att den digitala texten i vid bemärkelse har inneburit en textens befrielse, att den dynamiska virtuella texten är fri från begränsningar. Vi kan välja mellan otaliga bokstavstyper, oändliga layouter och vi kan skapa och manipulera bilder på ett sätt som gör att man lätt känner sig omnipotent. Med hjälp av datorn och webben kan vi spränga många gränser som tidigare medier haft. Nu när den tryckta textens hegemoni är bruten, blir dess betydelse för kulturen tydlig: vi ser nu hur ideologier och ekonomi direkt påverkat och påverkats av kommunikationens form, av det tryckta mediet. Den digitala världen ter sig som den ultimata frihetens kultur.

Men som Jaron Lanier påpekat är denna frihet en chimär. När vi kastat tryckpressens bojar och simmar i den digitala textens hav, ser vi inte att också detta hav styrs av strömmar, av molekylernas bestämda kemiska relationer och havets ekologiska balans. Dels beror detta på att allt är så nytt, i en brytningstid är det svårt eller omöjligt att urskilja detaljer och de stora sammanhangen och se deras relationer. Men det beror också på att teknologin och de logiska strukturerna som producerar och presenterar texterna är väl dolda för oss. I sin användarvänlighet har tekniken blivit oväsentlig för alla dem som inte direkt arbetar med utveckling och underhåll av

informationsteknologi. Eller snarare: man upplever den som oväsentlig eller onödig att förstå sig på. Idag ingår ännu inte tillräckligt med it-kunskaper i grundutbildningen, inte teknologins historia eller grundprinciper. Det är kanske inte nödvändigt att alla har den kunskapen, men den borde ingå i all högre utbildning, också inom humaniora. Det beror på att de tekniska strukturerna påverkar vår kunskap och vår kultur, hur den struktureras och de mekanismer som driver fram betydelser och kommunikation i vårt samhälle. Således påverkar den också oss själva, hur vi fungerar och uppfattar oss själva.⁴

Eftersom vi vanligen nås av färdiga produkter inser vi oftast inte att det bakom varje lösning finns många val, som påverkar inte bara hur texten ser ut, utan också dess strukturer och till och med vårt eget beteende. Det kunde ha funnits många fler alternativ till hur man programmerar datorer och hur man strukturerar informationen i dem. De strukturer som i dag dominerar, såsom ”filer” och ”webbsidor”, är bara ett av många alternativ. Dessa strukturer kommer att påverka vår kultur lika mycket som tryckpressen.

Det finns emellertid en annan aspekt av den digitala texten som är ännu mer problematisk för humanisten. Den sammanhänger med föregående resonemang, om att vi behandlar datorn och dess program som en svart låda, där det pågår något för oss irrelevant. Vi är nöjda med att vi på datorskärmen ser det som vi önskar, men som de facto är mycket mer predestinerat och påverkat av våra tidigare erfarenheter av datorer än vi vill medge. Det är viktigt att komma ihåg att datorskärmen inte är ett papper utan att den visar en representation, en vald bit av det som pågår inne i ett mycket komplicerat system. Och detta system opererar inte med betydelser, för betydelseerna finns bara inne i våra hjärnor. Samtidigt är de betydelser vi tillskriver det vi ser på skärmen åtminstone delvis producerade av datorn.

Det handlar alltså om betydelse. Låt oss alltså vända oss till kultursemiotikern Juri Lotman, som liksom andra lingvister och semiotiker skriver om språkets pragmatiska och syntagmatiska dimensioner.

4 Jaron Lanier: *You are not a gadget. A manifesto*. (London 2011).

ner, och hur de två möts i yttrandet eller skrivandet och tolkandet. Betydelser är komplexa i sig, inte minst skapande av betydelse är allt annat än enkelt. Enligt Lotman är redan det utgående meddelandet en sorts kompromiss: då vi formulerar ett ord eller en mening fastslår vi en eller några specifika betydelser, vad vi avser med vårt uttalande, och samtidigt avgränsar vi ordets och begreppets alltid mer eller mindre diffusa betydelser och tvingar in dem i ett visst sammanhang, som alltid blir unikt.

Språket har två (eller tre, beroende på om man håller sig till den europeiska eller amerikanska semiotiska skolan) dimensioner – varav datorn emellertid endast kan operera med en: den representerande symbolen. Alla andra aspekter raderas ut i datorns svarta låda, som omöjligt kan ta i betraktande innehållet, betydelsen eller det representerade. Inne i datorns system frikopplas tecknet från sin betydelse och genomgår olika processer varefter en ny representation spottas ut på skärmen. Trots att man kan utveckla systemen så att datorer kan hantera osäkerhet och olika slag av ambiguitet i högre grad, kan de ändå aldrig tänka, eftersom tänkandet kräver medvetenhet om tecknens betydelser. Datorns själlösa räkneoperationer kan aldrig likställas med en människas skapande handling då vi ”spottar ur oss text”. Då vi låter datorn hantera tecknen som om de vore tomma, utan innebörd, försvinner den kreativa dimensionen. Om vi låter det ske i en för oss svart låda, utan att vara medvetna om hur den fungerar eller påverkar tecknen, är vi inte vetenskapliga. Vi måste minnas att datorn i grunden är en räknemaskin, *a computer*. Den kan inte resonera eller tänka.

Det för Jaron Lanier mest absurda och oroande är att vi i dag är färdiga att betala för tekniken, men inte för innehållet. Enligt honom har all kultur bara blivit en enda stor kaotisk röra, som egentligen gjort kulturell utveckling omöjlig (samma har ju sagts om människans evolution i dag). Lanier påpekar att ingen musik gjord efter millenieskiftet längre går att identifiera på basis av stil. Det har inte kommit

något nytt: medan varje barn vet att heavy metal inte kan härstamma från 1940-talet eller en rap-låt från 1960-talet, finns det ingenting specifikt nytt stilmässigt sedan digitalkulturen (och piratismen) slagit igenom. Det är förstås svårt att bedöma i vilken mån han har rätt. Man kan ju också tänka sig att webben leder till en massa små minisubkulturer, som man bara inte kan urskilja i dag, i samtiden. Om nu sedan den stora underhållningsindustrins styrning av populärkulturen har varit så mycket bättre, eller romantikens märkliga genikult. Men i alla fall fick ju en del konstnärer sitt levebröd på så sätt. I grunden har Lanier ändå en mycket viktig poäng:

Right now we get certain free cloud services in exchange for being spied on and not being paid, while still overpaying for bandwidth. It's a bad bargain [...] If online activity is ever to support a middle class, then there has to be peer-to-peer commerce, not just fluke commerce for the few who become the very most famous.

Benhårt försvarar också Jaron Lanier i sin bok människan och värdet av mänsklighet och kreativitet mot allt slags svärmtänkande. Han oroas av hur lätt människor förleds av tekniken och företagen bakom dem. För ofta handlar man utan att reflektera, men folk är också ibland farligt okunniga. De frågar sig sällan om det finns alternativ. Man nöjer sig med att snällt fylla i några fält och krusa i några rutor här och där och skapar sig samtidigt representationer på webben, som sedan kraftigt påverkar ens självuppfattning. Tillplattade, förenklade profiler blir ”personer”, med vars hjälp sedan företag spionerar på oss. Lanier har många slagkraftiga formuleringar på lager: ”Stop calling yourself a user. You are being used.” Samtidigt som sociala medier och öppen data framstår som mänskliga, konstruktiva och generösa fenomen, är det inte alls sagt att de alltid är det. Datorerna är ändå bara stora räknemaskiner, som omöjligt kan förstå innebörden av någonting. Allra minst något om hur det är att vara människa.

JESSICA PARLAND-VON ESSEN